

О. Г. ДОРОТЮК

*Ольга Геннадіївна Доротюк, аспірант
Київського національного університету
ім. Т. Г. Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ У ПРАЦЯХ П. О. НЕДБАЙЛА

У 2009 р. виповнилося 175 років Київському національному університету імені Тараса Шевченка, одному з найкращих Європейських вузів. Саме становлення юридичної науки нерозривно пов'язане з його історією і розвитком. На юридичному факультеті, з моменту його заснування (1984 р), як зазначає в своїй монографії О. М. Ковальчук, «працювали видатні професори-юристи, які заклали не тільки основи викладання юридичних дисциплін і погляди на проблеми права, але й мали великий вплив на подальший їх розвиток в Україні та Росії. Їхні ідеї стали підґрунтям для подальших наукових теоретико-правових розробок»¹.

Важливо зазначити, що роль і значення університетської науки у післявоєнний період є недостатньо вивченою. Праць, в яких розкриваються правові погляди вчених юридичного факультету Київського університету, не так багато. В основному це стосується праць, в яких досліджується університетська правова думка в дореволюційний період, зокрема: О. М. Ковальчук «Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX – початок XX століття)», Т. І. Бондарук «Основоположники Київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов, Ф. І. Леонтович», С. М. Мельник «Вчені-юристи Київського національного університету імені Тараса Шевченка у галузі кримінального процесу»... Саме підґрунтя теорії права на юридичному факультеті в Київському університеті заклали відомі вчені такі, як К. О. Неволін, Є. В. Спекторський, М. К. Ренненкампф. Разом із тим, у Радянський період теж працювало багато відомих теоретиків права, які продовжували славні традиції своїх попередників, розробляючи теоретико-правові проблеми. Серед багатьох вчених юридичного факультету післявоєнного періоду слід виділити Петра Омеляновича Недбайла. Спектр проблем, які він розробляв, є досить широким, але в даній статті ми акцентуємо увагу на понятті правових норм і особливостях їх застосування.

У сьогоденному суспільстві досить багато невирішених питань в теорії права стосуються як самих правових норм, їх структури та способів застосування. П. О. Недбайло присвятив цьому питанню досить велику увагу, провів ґрунтовне дослідження та зробив певні закономірні висновки. Як наслідок, Петро Омелянович створив певну систему правових норм, яка досить розповсюджена серед вчених-юристів, і являє собою структурне вчення про форму правової норми та методи її застосування.

Завданням статті є вивчення та аналіз робіт Петра Омеляновича з метою практичного застосування висновків його наукових досліджень на практиці.

Розглядаючи соціальні норми в суспільстві, П. О. Недбайло визначає їх роль як зв'язок, що пов'язує між собою суспільство, громадські й державні структури. Дійсно, якщо є суб'єкти взаємин – повинні існувати правила спілкування, обов'язкові для всіх.

Частково вони складаються історично, як традиції, частково відповідають сучасному рівню культури, а також рівню економічного розвитку країни. Норма є вимогою, яку необхідно виконувати. Зокрема, вчений зазначає: «норма вимагає, щоб поведінка людей їй відповідала. Іншими словами, норма – це вказівка на те, якою повинна бути поведінка людей, на думку всього суспільства або окремого його класу»².

Разом із розвитком суспільства, змінюються взаємини особи й суспільства, роль особистості. Зміни відбуваються як під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, так і під впливом самих норм. З цього приводу слушною є думка професора І. Д. Левіна, що «така норма, яка тільки б відображала дійсність, але не впливала б на неї, не регулювала б

її хоча б у смислі її закріплення, не могла бути б нормою»³. Тобто норма в процесі її застосування дає зворотний зв'язок із системою, у якій вона застосовується, а виходить, вона може розглядатися, як елемент системи, що робить вплив на систему.

Як свідчить практика, іноді, закріплена на законодавчому рівні норма може бути відкинута суспільством, тому що стає неможливим її виконання, вона стає елементом, що гальмує розвиток суспільства. Яскравим прикладом може слугувати відміна смертної кари та введення замість неї довічного ув'язнення. «Норма – це завжди правила належної й можливої межі в поведінці, що зобов'язує, забороняє, дозволяє ту або іншу дію або вчинок у певних умовах»⁴.

Але, оскільки людина має право вибору у вчинках, що виходить із її минулого досвіду, виховання, світогляду, типу темпераменту, то загальні правила поведінки їй, можливо, складно виконувати, оскільки в неї існують свої критерії поведінкових норм. Тому, як справедливо зазначав П. О. Недбайло, для всіх, хто відступає від виконання норм у людському співжитті, закон повинен передбачати невігідні наслідки як результат такого відступу. Тобто кожна людина повинна діяти в рамках визначених державою з метою забезпечення стабільності та правопорядку в суспільстві. Звідси можна зазначити, що норма являє собою вимоги співтовариства до індивіда й різних структур, і виступає правилом мирного співіснування й безперервного та прогресивного розвитку держави. Тому основне завдання всіх суб'єктів суспільних відносин, у тому числі і держави, дотримуватись таких норм усвідомлюючи їх значення, важливість для досягнення загального блага, використовуючи найбільш доцільні правові, загальноцивілізаційні способи їх реалізації. Виконання її – свідомий вольовий процес громадянина, при великому різноманітті власних варіантів того або іншого суспільного вчинку.

У цьому плані не менш важливу роль відіграють соціальні норми. Але, разом з тим, на думку вченого, правові норми мають відмінність від соціальних «за їх змістом, за цілями і функціями, джерелами і підставами їхньої обов'язковості, а також за способами їх забезпечення»⁵.

Але є риси, які є спільними, як для правових, так і для соціальних норм. Тому, погоджуємося з думкою О. М. Ковальчука про те, що «право і мораль, як правило, формується з мотивів справедливості»⁶.

Проблема співвідношення, зокрема, правових і моральних норм була і залишається в юридичній науці дискусійною. Відомо, що ще до професора П. О. Недбайла були спроби розділити правові й моральні норми за змістом й за ознаками, але вони не увінчалися успіхом. Так, професор І. В. Михайловський, спираючись на погляди Канта, декларував правові норми, як зовнішній регулятор поведінки людини. Німецький юрист Ієрінг (1818-1892) вважав, що сутність права заключається в духовному й матеріальному благо, а також у юридичному захисті інтересів. Теорія Н. М. Коркунова (1853–1904) стверджує роль права, як межі людської дії для попередження конфліктів інтересів. Критикуючи погляди на право перерахованих філософів-юристів, П. О. Недбайло пропонує свій варіант змісту соціальних норм, зокрема він зазначав, що «у дійсності, в основі змісту всіх соціальних норм тією чи іншою мірою, лежить воля й інтереси людей відповідно до волі всього суспільства або окремого його класу»⁷.

У своїй роботі він проводить історичний аналіз цих спроб. Що до класифікації правових норм, то довгий час таке завдання вважалося нерозв'язним. Свого часу, професор Н. І. Палієнко вважав, що моральність і право – ідентичні за змістом. Професор А. Ф. Тарановський зазначав, що мета у права й у моральності – єдина. Професор В. Соловйов вважав право частиною моральності. Німецький вчений Єллінек стверджував, що право є етичним мінімумом. Професор Д. Д. Грімм говорив про єдність юридичних і соціальних норм. Він зазначав, що «розмежування правових і інших соціальних норм, у першу чергу, моральних, відбувалося як вираження «зовнішнього» і «внутрішнього». Зокрема, право регламентує зовнішнє ставлення людей до оточуючого середовища, обмежує їхню зовнішню волю, а мораль визначає внутрішнє життя людей, оцінює мотиви їх вчинків» з позиції справедливого і несправедливого, добра і зла⁸.

Критикуючи такі підходи, П. О. Недбайло вважав, що «всі ці теорії не мають нічого спільного з наукою. Вони беруть соціальні норми як щось, що саме собою зрозуміле, а

різницю між ними проводять залежно від того, що вони регулюють, – зовнішню або внутрішню волю людини, розмежовують або оцінюють інтереси, забезпечені зовнішньо-примусовою силою (державою, із самою природою норм, визнанням з боку населення) або особистою совістю індивіда. До того ж, вони, по суті, позбавляють соціального значення норми моральності, зводячи їх до внутрішнього голосу совісті людини. Тим часом, мораль, як і право, регулює відношення людини до людини. Вона, так само, як і право, є надбудовою над матеріальними ... відносинами»⁹.

Існуючі погляди на правові норми як певну форму державного тиску П. О. Недбайло заперечує: «Тільки єдність матеріальних і формальних ознак правових норм дає цілне й закінчене уявлення про їх специфічні й видові ознаки. Це значить, що має бути знайдений правильний матеріальний критерій класифікації норм співжиття за окремими їх видами і правильно визначені їхні формальні ознаки, що має не лише пізнавальне, а й практичне значення в реалізації норм і зміцнення законності й правопорядку»¹⁰.

Заслуга П. О. Недбайла, як вченого-теоретика, полягає в тому, що він розробив поняття правових норм, розмежував у суспільстві функції норми права, моральності, звичаю й норми громадських організацій. Це було перше в історії визначення правових норм із наступними роз'ясненнями й коментарями. Вчений вказував, що правові норми встановлюються державною владою, тому є обов'язковими до виконання. Вони забезпечують регулювання суспільних відносин у різних сферах життя. Правові норми слугують зміцненню державності, а у випадку їхнього невиконання людиною держава в змозі примусити виконувати ці норми або покарати за їх невиконання. З цією метою кожна країна має систему покарань і відповідний апарат для забезпечення їх виконання. Держава також має можливість створювати й розвивати правові норми змінюючи моральні норми на правові, як би пересуваючи межу в бік розширення останніх. При потребі моральна норма або традиція може бути визначена державою як закон, тобто обов'язкова до виконання правова норма. У зв'язку з цим Петро Омелянович дослідив відмінності за формальними ознаками, які існують між соціальними нормами:

- 1) встановлювати правові норми – функція держави;
- 2) правові норми мають нормативне значення і є джерелом права;
- 3) правові норми є обов'язковими до виконання після або на момент визначеної дати;
- 4) правова норма є обов'язковою для виконання для всіх груп населення на території держави;
- 5) держава має апарат примусу для забезпечення виконання правових норм;
- 6) правові норми мають точно визначені рамки, в яких виражаються права та обов'язки учасників взаємовідносин.

Визначення формальних ознак правових норм відіграє велику роль при створенні системи правопорядку. Вказуючи на роль правових норм, Петро Омелянович зазначав, «що правова норма в системі соціальних норм є формальне правило поведінки, установлене або санкціоноване державою, що виражає матеріально зумовлену державну волю панівного класу й забезпечене державним примусом з метою охорони й регулювання найбільш істотних і корінних відносин суспільного життя шляхом офіційного їхнього закріплення у формі точно визначених прав і обов'язків учасників цих відносин»¹¹.

Його визначення норми права мало відтінок марксистського вчення, ідеологізації тогочасного суспільства і безсумнівного впливу Комуністичної партії. Але, відкидаючи ідеологічні аспекти, бачимо, що заслуги вченого П. О. Недбайла безсумнівні в галузі: розмежування соціальних норм, дослідження наукової й філософської літератури з даної теми, визначення поняття правової норми, визначення формальних ознак правової норми.

Крім того, Петро Омелянович обґрунтував також місце моральних норм, традицій і норм громадських організацій у державному житті.

Практичне значення правових норм міститься в чіткому їхньому визначенні, дотриманні й відмінності від моральних норм або традицій. Тому, не можна ототожнювати їх. Деякі юристи (професор Н. Н. Агарков), пропонували поставити моральні й правові норми в один ряд, що, на думку професора П. О. Недбайла, (і важко із цим не погодитися) привнесе нечіткість, розмитість у законодавчі акти. Така практика (за Агарковим)

призвела б до неможливості контролю за дотриманням правових норм, і ускладнила б роботу правозастосовчих органів. «Норма права – це норма державно-примусового характеру», – пише Петоро Омелянович Недбайло¹². Вона визначає конкретні норми поведінки, які зобов'язані виконувати громадяни. Подобається це людині чи ні, збігається з її переконаннями чи ні, відповідає її моральним нормам чи ні – вона повинна виконувати правові норми держави, громадянином якої є. «Вона не може замінити розпорядження норми іншим правилом, вийти за межі своїх прав або виконувати ці обов'язки інакше, аніж це передбачено нормою», – стверджує професор П. О. Недбайло¹³.

Польський дослідник Станіслав Ерліх бачить примус до виконання правових норм у диспозиції, а не в санкції. Ц. А. Ямпольська висловлює думку про те, що право не завжди є примусовим. У відповідь на це, Недбайло у своїх дослідженнях робить припущення про те, що не можна поділяти правові норми на обов'язково-примусові й обов'язково-добровільні. Якщо люди виконують добровільно правові норми – це є метод і прийом їхньої реалізації, але ніяк не їхня властивість. Проф. П. Н. Галанза писав: «... право зберігає одну з основних своїх рис – забезпечення реалізації його норм примусовими заходами»¹⁴. Змішування норм моральних, перенесення їх змісту умовно в галузь права є втратою пильності державою. У зв'язку із цим, деякі вчені вважають, що правова норма реалізується тільки при застосуванні санкції, із чим теж не згодний П. О. Недбайло. Він переконаний, що головне в правовій нормі все-таки диспозиція. Не можна плутати або віддавати перевагу в державі моральності або праву. Це рівноцінні норми, які мають індивідуальний шлях розвитку, відіграють специфічну роль й виконують конкретні функції в суспільстві. «Сукупність ... виробничих відносин, – говорив Маркс, становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому піднімається юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості»¹⁵. Об'єктивним результатом будь-якої діяльності є певні відносини, а суб'єктивним фактором – правові відносини, оскільки вони диктуються державою. Певні правила поведінки формуються поступово, виходячи з інтересів керівників держави, що становлять волю панівного класу. Він (клас) має засоби виробництва, економічне панування в країні й держава являється його знаряддям у створенні правових норм, що забезпечують державну стабільність. При зміні економічних взаємин неминуче змінюються правовідносини, що забезпечують інтереси правлячого класу. Як писав Г. В. Плеханов, «будь-яка норма позитивного права захищає певний інтерес. Звідки беруться інтереси? Чи представляють вони собою продукт людської волі й людської свідомості? Ні, вони створюються економічними відносинами людей. Раз виникнувши, інтереси так чи інакше відображаються у свідомості людей. Щоб захищати певний інтерес, потрібно усвідомити його. Тому всяку систему позитивного права можна й треба розглядати як продукт свідомості»¹⁶.

Правова свідомість являє собою ідею законності, що забезпечує собою правила поведінки, а також – обов'язки і права у конкретній правовій системі. Природно, призначення й виникнення правосвідомості громадян походить із класових інтересів. Правовими нормами стає та частина правосвідомості, що виражає волю держави. З цього приводу Енгельс підкреслював, що «всі потреби громадянського суспільства, – незалежно від того, який клас тепер панує, – неминуче проходять через волю держави, щоб у формі закону отримати загальнообов'язкове значення. ... у новітній історії державна воля визначається, у загальному й цілому, мінливими потребами громадянського суспільства, пануванням того або іншого класу, а в остаточному підсумку – розвитком продуктивних сил відносно обміну»¹⁷. Він також говорив про те, що закон має форму й зміст, які в класовому суспільстві можуть не збігатися. Чи можуть правові норми встановлюватися спонтанно? З одного боку, як би можуть, якщо держава має можливість їх оголосити призначивши конкретну дату виконання. Насправді все не так просто, адже держава обмежена економічними умовами, станом продуктивних сил і об'єктивних законів суспільного розвитку. «Будь-яке класове суспільство, ... не може існувати без правових норм; вони становлять життєву потребу й необхідність панівного класу для досягнення його економічних цілей»¹⁸.

У своїх роботах Петро Омелянович також досліджує структуру правових норм. Він виокремлює такі елементи правової норми як диспозиція, гіпотеза й санкція. Під диспо-

зицією він розуміє певне роз'яснення адресатові норми, про те, як йому слід поводитися, щоб перетворити норму в життя. Гіпотеза визначає умови, встановлює факти й виділяє учасників процесу, визначає їхні права й обов'язки. Гіпотеза визначає також критерій застосовності норми. Вчений робить свою класифікацію гіпотези, поділяючи її на абстрактну і казуїстичну, друга відображає одиничні факти, тоді як перша фіксує типові з безлічі фактів і є більш актуальною. Іншої позиції відносно структури правової норми дотримуються деякі вчені, зокрема, С. С. Студенікін, про що у своїй роботі пише сам Петро Омелянович. Представляючи у своїх працях не лише свою наукову думку, а й точки зору інших учених, професор Недбайло демонструє не лише величезний обсяг власної аналітичної роботи, а й дає можливість колегам, юристам і просто читачам мати власне судження стосовно цієї проблеми.

Третім елементом правової норми є санкція. Вона вказує на наслідки невиконання норми, слугує захистом від порушень при виконанні норми. Хоча всі елементи норми пов'язані між собою, не всі юристи погоджуються з такою структурою правової норми. Про те, що не у всіх нормах права існує гіпотеза стверджував Л. І. Петражицький. Цієї ж думки дотримувався А. Я. Берченко, посилаючись на ряд норм адміністративного права. А. Ф. Шебанов, навпаки, пише, що «без гіпотези, без вказівки, коли застосовується норма, норма не мислима, вона втрачає своє практичне значення»¹⁹. С. С. Студенікін вважав, що норма може обходитися без санкції. Петро Омелянович зазначав, що іноді гіпотеза може не викладатися через те, що вона очевидна. Диспозиція ж буває злита з гіпотезою або санкцією й розділити їх можна тільки завдяки логічним прийомам. «Розбіжність норм права і їхніх елементів зі статтями закону диктується життям, зручностями законодавства й цілеспрямованістю законодавчих актів. ... Тільки за наявності всіх трьох елементів думка законодавця, хоча б і висловлена в різний час, є правовою нормою»²⁰.

Особливу увагу П. О. Недбайло у своїх дослідженнях приділяв проблемі реалізації норм права. При виникненні необхідності реалізації норм права, необхідно перевірити відповідність правових норм конкретним фактам, визначити дію їх на даній території, у даний час та за колом осіб. Після того потрібно витлумачити її по суті й підібрати механізм для її застосування.

Процес застосування правових норм знаходиться в практичній площині, тому він повинен закінчуватися досягненням мети, мати конкретні результати.

Професор П. О. Недбайло порівнює цей перший етап із медичним діагнозом, що виставляють для підбору ліків і проведення курсу лікування. Тобто на першому етапі необхідно провести юридичну діагностику факту, установити його вірогідність, з'ясувати юридичну значимість для пошуку правової норми й подальшого рішення. Правозастосовний орган повинен бути переконаний у тому, що факти мають місце в такому вигляді, у якому вони встановлені, без суб'єктивної оцінки. Факти вимагають оцінки з погляду вірогідності й правомірності. Для того, щоб установити юридичні ознаки факту, необхідно проаналізувати правову норму, звернутися до гіпотези, де ясно зазначено чи відповідають їй типові риси факту, що можуть призвести до юридичних наслідків. Тому, установивши факт і вибравши норму, можна переходити до вирішення, тобто забезпечувати виконання правової норми. Фактично необхідно встановити наявність ситуацій, до яких необхідно застосовувати правові норми, а логічно – потрібно знайти саме ту норму, що підходить до вирішення даної ситуації. У практиці логічна й фактична складова виявляють єдність, і тоді вибір норми є встановлення факту, і навпаки: це є одночасним актом. При аналізі юридичної дійсності необхідно встановити об'єктивну істину, яка правильно відображає реальність. Виходячи з цього, можна зазначити, що правова кваліфікація перебуває в нерозривному зв'язку з процесом встановлення об'єктивної істини у справі.

Професор П. О. Недбайло вивчив і підтримав «теоретичне обґрунтування цього питання болгарським ученим С.Павловим, який відносно діяльності суду по кримінальних справах відзначає, що судова істина відрізняється від істини, що відображається в інших областях наукового дослідження, які мають своїм предметом принципи й закони»²¹. І дійсно, суду не цікава вся розмаїтість світу, що змінюється, його цікавить факт злочину

й визначення правової норми. Одного встановлення фактів не достатньо для застосування правових норм, тому ці факти повинні говорити про порушення, тобто не виконання правових норм, які повинні застосовуватися відповідно до закону. На всякий об'єктивний факт, необхідна правова оцінка діянь, згідно вимог закону. «Істина у справі може вважатися встановленою лише за умови, що правові ознаки... фактів, що представляють собою категорії об'єктивної дійсності, правильно відбиті й визначені судом у його вирок»²². П. О. Недбайло посилається на праці С. А. Голунського²³, який, аналізуючи роботу суду, робить висновок про те, що неправильна правова оцінка фактів і неповне встановлення істини, найчастіше приводять до судових помилок. Про важливість критерію істини в кримінальному процесі говорить Л. Ф. Пашкевич, а також А. А. Старченко. Це підкреслює Петро Омелянович у своєму аналізі даного питання. Він не згодний з Е. Ф. Куцовой, коли вона пише, що оцінку доказів суддя може провадити на базі своїх знань і правосвідомості. Тому, на думку професора П. О. Недбайла, «...практика суспільної діяльності людини, у тому числі практика слідчих і судових органів, не може бути критерієм правомірності або неправомірності вчинків людей, у тому числі критерієм вини або невинуватості підсудного. Тут у ролі критерію істини виступає лише та суспільна практика людини, що виражена в законі. Практика ж, не виражена в законі, у тому числі судова практика, не має для цього необхідної формальної визначеності. Все це підтверджує, що істинність висновків суду перевіряється лише через вимоги закону. Інший погляд пов'язаний з недооцінкою закону й законності»²⁴.

За професором П. О. Недбайлом, кожен крок по виявленню істини повинен бути пов'язаний із юридичною оцінкою фактів. Але існувала й інша точка зору окремих юристів про те, що у зв'язку зі зміною законодавства (історично) юридична кваліфікація фактів не є правдивою. З їхнього погляду, стосовно одного факту в таких випадках може налічуватися декілька об'єктивних істин, що залежать від кількості змінених правових норм, а тим часом – істина одна.

Петро Омелянович в даній ситуації посилається на П. Ф. Пашкевича, підтримує наступну його думку: при зміні історичних умов, законодавчої бази, не виключені зміни в істині. «Об'єктивна істина не може не виражати цієї нової сутності фактів, котра (сутність) розкривається в процесі застосування правових норм не інакше як тільки через юридичну кваліфікацію фактів, що підлягають аналізу»²⁵.

Із цього випливає, що визначення тих самих вчинків у різний історичний час, трактується різними законами; але із цього не випливає, що існує кілька істин, оскільки істина підтверджує факти, прив'язані до конкретного місця й часу. Істина одна в певному часі й у певному місці (на певній території). Найважливішим є дослідження юридичних фактів для правильного вибору правових норм. Отже, для встановлення судової істини необхідні ретельна розробка й аналіз фактів. Природно, необхідно теоретичне обґрунтування або об'єднання в цьому питанні (пошуку об'єктивної істини в ході застосування правових норм). Професор П. О. Недбайло підкреслює те, що такі теоретичні напрацювання існують, але в окремих галузевих правових напрямках. Учений наводить приклад кримінального права, де ця теорія частково розвивається у вченні про склад злочину. У цивільному праві теоретичні напрацювання існують у вченні про особи (суб'єкти) і т.д. Як результат слідує резюме вченого: загальнотеоретичне «питання про юридичну кваліфікацію життєвих фактів» відсутнє²⁶. На думку Петра Омеляновича, для правильного вибору правової норми після аналізу фактів, потрібно спиратися на право, а не на мораль. Вчинок або факт треба оцінювати, як правомірний або неправомірний і хоча соціальні норми важко розділити, все-таки основною у суді повинна бути юридична оцінка фактів, а моральна може виступати як додатковий критерій, але установка повинна робитися на застосування закону. Необхідно оцінку фактів і пошук правової норми проводити в тій галузі права, до якої вони належать. Важливим є встановлення родової (загальної) ознаки злочину усередині самої галузі права. Відіграє свою роль об'єктивна й суб'єктивна оцінка фактів. «Словом, для правильної кваліфікації здійсненого злочину потрібно правильно встановити й оцінити всі елементи складу злочину»²⁷. Оцінку фактів обов'язково виконувати відповідно до гіпотези – тієї правової норми, що у цьому випадку буде застосовуватися. Гіпотеза норми повинна зливатися з гіпотезою факту й навпаки.

Пізнання істини досягається переходом від абстрактного до конкретного (від гіпотези норми до оцінки факту). З цього приводу «Карл Маркс писав, що «абстрактні визначення ведуть до відтворення конкретного шляхом мислення»»²⁸. П. О. Недбайло також погоджується з С. М. Гофманом, що юридична кваліфікація злочину «є перехід від абстрактного до практики. Вона полегшує пізнання істини судом, якому належить розібрати кримінальну справу»»²⁹.

Вказуючи на ще одну важливу проблему, вчений зазначав, що іноді норми мають визначену гіпотезу (описову диспозицію в кримінальному праві), іноді гіпотеза нечітко викладена. Це ускладнює вибір норми права, ускладнює її вибір і той факт, коли норма, що вибирається, міститься в статтях різних законів.

Установлення юридичної значимості фактів ускладнюється, якщо гіпотеза норми неявно й недостатньо визначена. Оскільки, оцінка й установлення юридичної значимості життєвих випадків є складною юридичною операцією, законодавець зобов'язаний чітко виписувати гіпотези правових норм, щоб уникнути суддями власного (необ'єктивного) тлумачення правових норм.

Правові норми характеризуються тим, що вони мають певний механізм і процес свого застосування. Складністю в застосуванні правових норм є те, що при перевірці тлумачення правової норми, вона може бути замінена іншою, навіть, якщо оцінка фактів (яка є першим етапом процесу) указала спочатку на дану юридичну норму. І все-таки установлення й оцінка фактів, дій і визначення правової норми для вирішення даного факту, – є важливою й накладає відбиток на весь процес.

Виходячи з викладеного зазначимо, що вчений глибоко і всесторонньо проаналізував дану проблему, зробив ряд висновків, які не втратили своєї актуальності й у сучасній юридичній науці. Зокрема, він зробив класифікацію правових норм у порівнянні з іншими соціальними нормами. Теоретично розробив науково обґрунтований курс застосування правових норм, запропонував практичну схему використання правових норм від встановлення дійсних фактів та їх вивчення до визначення юридичної норми та рішення суду. Дослідження Петра Омеляновича визнані міжнародною спільнотою та актуальні на сьогодні.

¹ Ковальчук О. М. Теорія права у вчених Київського університету (XIX – початок XX століття). – Київ, 2009. – С. 15.

² Недбайло П. Е. Советские социалистические правовые нормы. – Львов, 1959. – С. 6.

³ Левин И. Д. Логика и право. Известия АН СССР, отделение экономики и права. – № 3. – 1994. – С. 9.

⁴ Недбайло П. Е. Вказана праця. – С. 6.

⁵ Там само. – С. 12.

⁶ Ковальчук О. М. Конспект лекцій. – 2009.

⁷ Недбайло П. Е. Вказана праця. – С. 15.

⁸ Недбайло П. Е. Вказана праця. – С. 12; Очерки юридической энциклопедии. – Изд. 2-е. – Киев, 1880. – С. 36.

⁹ Недбайло П. Е. Вказана праця. – С. 20.

¹⁰ Там само. – С. 21.

¹¹ Там само. – С. 28.

¹² Там само. – С. 36.

¹³ Там само. – С. 37.

¹⁴ Галанза П. Н. О принуждении и убеждении в советском социалистическом праве // Вестник Московского университета – № 11. – 1954.

¹⁵ Недбайло П. Е. Вказана праця. – С. 44; Маркс К. и Энгельс Ф. Избранные произведения, т. I, 1949.

¹⁶ Плеханов Г. В. Сочинения. – Т. VIII.

¹⁷ Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии. – М.: Политиздат, 1981. – 70 с.; Маркс К. и Энгельс Ф. Избранные произведения. – Т. II. – 1948. – С. 375.

¹⁸ Недбайло П. Е. Вказана праця. – С. 59-60.

¹⁹ Шебанов А. Ф. Нормы советского социалистического права (Лекция). – М.: Изд. МГУ, 1956. – С. 28.

²⁰ Недбайло П. Е. Вказана праця. – С. 59-60.

²¹ Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. Государственное издательство юридической литературы. – М., 1960. – С. 227.

²² Ривлин А. Л. Пересмотр приговоров в СССР. М: Госюриздат, 1958. – С. 24.

²³ Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. Государственное издательство юридической литературы. – М., 1960. – С. 229.

²⁴ Там само. – С. 231.

²⁵ Там само. – С. 232.

²⁶ Там само. – С. 238.

²⁷ Там само. – С. 243.

²⁸ Там само. – С. 243.

²⁹ Там само. – С. 247.

Резюме

В роботі аналізуються погляди П. О. Недбайла на зміст, значення, формальні ознаки норм права; їх співвідношення з нормами моралі, особливості реалізації та структури. Особлива увага приділена можливостям практичного застосування ідей вченого.

Ключові слова: норма права, вчення, соціальна норма, ознаки права, правореалізація.

Резюме

В работе анализируются взгляды П. Е. Недбайло на содержание, значение, формальные признаки норм права; их соотношение с нормами морали, особенности реализации и структуры. Особое внимание уделяется возможностям практического применения научных идей ученого.

Ключевые слова: норма права, учение, социальная норма, признаки права, правореализация.

Summary

P. O. Nedbaylo's views and the contents, importance, formal peculiarities of legal norms; peculiarities of their implementation and structure are analyzed in the work. Special attention is given to possibilities of practical application of scientist's scientific ideas.

Key words: legal norm, doctrine, social norm, peculiarities of law, law enforcement.

Отримано 16.12.2009

І. Я. ЄРМОЛЕНКО

Інна Яківна Єрмоленко, ад'юнкт Київського національного університету внутрішніх справ

ДЕРЖАВА І ПРАВО ЯК РІЗНІ МОДУСИ ЄДИНОЇ СУБСТАНЦІЇ У НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ Б. О. КІСТЯКІВСЬКОГО

Зростаюча актуальність проблем, пов'язаних з реконструюванням державних інституцій на засадах права (котре, в свою чергу, дедалі відчутніше адаптується до механізмів реалізації влади в суспільстві) посилює значущість теоретичних досліджень кореляції цих сфер людського життя. Зокрема, у даному відношенні варто згадати філософсько-правовий доробок Б. О. Кістяківського, в якому міститься одна з перших концептуалізацій ідеї сучасної правової держави.

© І. Я. Єрмоленко, 2010